

Грабовська О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ (ЕТАПАХ) ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування предмета доказування у цивільному процесі з урахуванням вимог цивільної процесуальної форми та процедури, встановленої цивільним процесуальним законодавством України.

Ключові слова: цивільний процес, предмет доказування, стадії цивільного процесу.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования предмета доказывания в гражданском процессе с учетом требований гражданской процессуальной формы и процедуры, установленной гражданским процессуальным законодательством Украины.

Ключевые слова: гражданский процесс, предмет доказывания, стадии гражданского процесса.

Проблемам доказування у цивільному процесі приділяється достатньо уваги, втім, деякі питання або лишаються поза увагою теоретиків та практиків, або є дискусійними. Одним із таких є питання про те, на якому етапі цивільного судочинства формується предмет доказування.

Враховуючи регулювання інституту доказування цивільним процесуальним законодавством України, наукові погляди та висновки, метою статті є визначення особливостей формування предмета доказування на різних стадіях (етапах) цивільного судочинства.

Відповідно до 1 ст. 179 ЦПК України предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або ма-

ють інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Видається, що наведене положення, яке є основним у регулюванні предмета доказування у цивільному процесі, однозначно не вказує на те, коли судом формується предмет доказування, акцент розставлено на характері фактів, які складають предмет доказування на стадії судового розгляду.

Теоретиками і практиками з приводу того, коли формується предмет доказування у цивільному процесі, висловлені різні точки зору. Зокрема, досліджуючи проблеми попереднього судового засідання, окремі вчені вказують на те, що саме на цьому етапі з'ясовується пред-

мет доказування, що зміст попереднього судового засідання дозволяє формувати предмет доказування у справі [1, с. 46, 51]. Деякі науковці стверджують не лише про можливість, а про необхідність визначитися суду із предметом доказування під час попереднього судового засідання [2, с. 163].

Вищий спеціалізований суд України в узагальненні «Про практику розгляду судами цивільних справ із застосуванням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» від 25 жовтня 1980 року, також рекомендує судам, ураховуючи складність справ про повернення дитини чи про забезпечення допуску до дитини, проводити попереднє судове засідання, під час якого з'ясовувати питання, які входять до предмета доказування [3].

На чому засновані висновки про те, що предмет доказування формується чи його необхідно формувати під час попереднього судового засідання?

Інститут попереднього судового засідання розглядають як елемент цивільної процесуальної системи, як одну з особливостей англосаксонського права, у якому суд проявляє нехарактерну для англосаксонського права активність [4, с. 181]. В Україні інститут попереднього судового засідання було запроваджено у 2004 році з метою оптимізації та прискорення розгляду та вирішення цивільних справ.

Відповідно до Глави 3 Розділу III ЦПК України попереднє судове засідання у цивільному процесі проводиться суддею в рамках провадження у справі до судового розгляду. У попередньому судовому засіданні перед судом стоїть дві мети: врегулювати спір до судового розгляду або забезпечити правильне та швидке вирішення справи (ч. 1 ст. 130 ЦПК України). У попереднє судове засідання залучаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, за участю яких з'ясовуються питання: чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторо-

ни укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду (ч. ч. 2 та 3 ст. 130 ЦПК України). Позитивне вирішення зазначених питань дозволяє остаточно вирішити справу на цьому етапі судочинства. Якщо ж цього не відбулось, здійснюється комплекс процесуальних дій, передбачених ч. 6 ст. 130 ЦПК України, спрямованих на підготовку справи до судового розгляду. Серед питань, які з'ясовуються, – визначення фактів, які необхідно встановити для вирішення спору і які з них визнаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню (п. 3 ч. 6 ст. 130 ЦПК України). Цьому сприяє уточнення позовних вимог або заперечень проти позову, вирішення питань про склад осіб, які братимуть участь у справі, аналіз доказів, які подані чи подаються на попередньому судовому засіданні кожною стороною для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин тощо (п. п. 1, 2, 4, 5, 6, 7 та ін. ч. 6 ст. 130 ЦПК України). Таким чином, є всі підстави говорити про можливість формування предмета доказування під час попереднього судового засідання. Водночас, враховуючи різноплановість процесуальних питань, які з'ясовуються на цьому етапі судочинства, видається, що механізм формування предмета доказування залежить від того, що саме з'ясовується чи вирішується судом та з якою метою.

Наприклад, при вирішенні питання про те, чи не відмовляється позивач від позову, суд може прийняти відмову або не прийняти. Відмова позивача від позову є одним з основних диспозитивних прав позивача у цивільному процесі, однак згідно з ч. 5 ст. 174 ЦПК України суд не приймає відмову від позову у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє. У разі ж прийняття відмови, суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі відповідно до ч. 3 ст. 174 ЦПК України. Чи необхідно при цьому встановлювати сукупність фактів та об-

ставин та доказувати їх? Очевидно, що відповідь повинна бути стверджувальною. По-перше, не слід забувати, що предмет доказування починає формуватися суддею вже під час аналізу позову (заяви). Аналізуючи позов чи заяву з метою вирішення питання про відкриття провадження у справі чи про відмову у відкритті провадження, суддя вже на цьому етапі попередньо окреслює сукупність фактів та обставин, які підлягатимуть встановленню та доказуванню. По-друге, уявлення судді про сукупність фактів та обставин, які підлягають встановленню та доказуванню, наповнюється чи змінюється й при підготовці до попереднього судового засідання. Під час попереднього судового засідання також відбувається формування чи корегування предмета доказування. Рішення суду, зокрема, про прийняття відмови від позову чи про відмову у прийнятті, не може не ґрунтуватися на встановлених фактах та обставинах. Предмет доказування не може залишатися у статичі і при підготовці справи до судового розгляду у разі, якщо спір не врегульовано до судового розгляду.

Отже, наведені вище однозначні висновки про те, що предмет доказування формується під час попереднього судового засідання, обґрунтовані як з точки зору регулювання інституту попереднього судового засідання цивільним процесуальним законодавством, так і з точки зору його юридичної природи. Втім, такі висновки не сумісні з юридичною природою інших видів судочинства (проваджень) у цивільному процесі. Зокрема, у справах окремого провадження інститут попереднього судового засідання відсутній взагалі, але предмет доказування підлягає формуванню у такий самий спосіб, як і у справах позовного провадження. З огляду на це, про особливості формування предмета доказування у попередньому судовому засіданні можна говорити лише у контексті позовного провадження. Таким чином, ураховуючи юридичну природу попереднього судо-

вого засідання, можна стверджувати, що формування предмета доказування, його визначеність і межі залежать від: 1) питання, яке з'ясовується судом; 2) можливості чи неможливості врегулювати спір до судового розгляду. Якщо процес спрямовано на остаточне вирішення справи з ухваленням рішення, предмет доказування також визначається комплексно і остаточно. У разі, якщо справу не вирішено з ухваленням відповідного рішення, здійснюється підготовка до судового розгляду, предмет доказування формується та корегується.

У контексті досліджуваного, слід також навести точку зору, висловлену до прийняття нового ЦПК України, про те, що предмет доказування формується судом під час підготовки цивільних справ до судового розгляду [5, с. 172]. Так, відповідно до ст. 143 ЦПК України 1963 р. підготовка справи до судового розгляду була обов'язковою стадією цивільного процесу з відповідним процесуальним оформленням. За чинним ЦПК України підготовка справи до судового розгляду – етап стадії провадження у справі до судового розгляду, яка здійснюється до попереднього судового засідання, якщо воно призначається, і у разі, якщо справу не вирішено остаточно під час попереднього судового засідання відповідно до ст. 130 ЦПК України, і у випадку, коли попереднє судове засідання не проводиться, оскільки відповідно до ч. 7 ст. 130 ЦПК України попереднє судове засідання є необов'язковим, призначається чи не призначається суддею виходячи з обставин справи. У справах окремого провадження підготовка до судового розгляду цивільним процесуальним законом регламентується по-різному. Приміром, у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, про усиновлення, підготовка регламентована окремими статтями (ст. ст. 248, 253 ЦПК України), які передбачають певні дії суду та заінтересованих осіб. Для процедури розгляду та вирішення інших

справ окремого провадження, зокрема, справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу та інших, ЦПК України не містить окремих статей, які б регламентували підготовку до судового розгляду, але це не означає, що у проміжку між постановленням ухвали про відкриття провадження у справі і судовим розглядом не здійснюється підготовчих дій. Наприклад, у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку судом вивчаються заяви про проведення психіатричного огляду фізичної особи у примусовому порядку, про госпіталізацію до психіатричного закладу тощо, аналізуються підстави для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, медичні висновки, які додаються до заяви (ст. 280 ЦПК України) тощо. Таким чином, підготовка сприяє швидкому та правильному розгляду справи у судовому засіданні.

Зміст підготовки цивільних справ до судового розгляду, яка була передбачена ст. 143 ЦПК України 1963 р. і зміст підготовки, визначений ч. 6 ст. 130 чинного ЦПК України, в цілому збігаються, радикальних змін в інституті підготовки не відбулось. Однак зважаючи на спрямування законодавця на посилення змагальних засад у цивільному судочинстві, сучасними процесуалістами обґрунтовано зазначається, що для реального забезпечення змагальності сторін, необхідним є надання більш змагального характеру провадженню у справі до судового розгляду [6, с. 148–149], у рамках якого здійснюється підготовка. Активність у поданні доказів на цьому етапі судочинства, ознайомлення сторін з ними тощо, очевидно, сприятиме й формуванню предмета доказування.

Підготовка цивільних справ до судового розгляду відповідно до ч. 6 ст. 130 ЦПК України полягає у тому, що судом, зокрема: уточнюються позовні вимоги або заперечення проти позову; вирішується питання про склад осіб, які бра-

тимуть участь у справі; визначаються факти, які необхідно встановити для вирішення спору і які з них визнаються стороною, а які підлягають доказуванню; з'ясовується, які докази подані чи подаються на попередньому судовому засіданні; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішується питання про витребування доказів та виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста тощо. Таким чином, є підстави для формування предмета доказування під час підготовки справи до судового розгляду, але постає питання: чи встановлюється предмет доказування остаточно на цьому етапі судочинства, як це стверджується окремими вченими? Вважаємо, що ні, оскільки реалізація судом вищевказаних положень ч. 6 ст. 130 ЦПК України, які регламентують підготовку цивільних справ до судового розгляду, лише сприяють остаточному встановленню предмету доказування у майбутньому. Наприклад, підготовка передбачає вирішення питань про склад осіб, які братимуть участь у справі. Отже, у випадку вступу третіх осіб в процес безпосередньо на стадії судового розгляду, а згідно зі ст. ст. 33, 34 ЦПК України вони можуть вступити у справу до закінчення судового розгляду, шляхом подання позову чи заяви, які також потребують обґрунтування доказами, предмет доказування потребує уточнень, розширення тощо. Виклик свідків у судові засідання, залучення експертів також може впливати на зміни у предметі доказування. Таким чином, очевидно, що підготовка справи до судового розгляду у контексті формування предмета доказування, сприяє уточненню фактів та обставин, які підлягають встановленню та доказуванню.

Серед розмаїття висновків про те, коли формується предмет доказування у цивільному процесі, існує також висновок, що «точно визначити предмет доказування суд може у судовому засіданні, чому сприяє належне дослідження доказів, змагальний процес» [7, с. 32]. У подібний

спосіб викладена думка й дослідниками особливостей доказування у справах про розірвання шлюбу [8, с. 376], про усиновлення [9, с. 110–113] тощо.

Судове засідання – процесуальна форма розгляду цивільних справ [10, с. 273], тобто спосіб, у який здійснюється судовий розгляд чи розгляд цивільної справи по суті. Стадію судового розгляду прийнято вважати основною стадією цивільного процесу, адже на цьому етапі здійснюється справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд цивільної справи, а також її вирішення по суті [11, с. 292], де з найбільшою повнотою проявляються всі принципи цивільного судочинства [12, с. 178]. Дійсно, саме на даному етапі цивільного судочинства реалізуються основоположні організаційні (конституційні) та функціональні принципи цивільного процесу, які визначають на лише цивільні процесуальні права та обов'язки, а й ідеологію цивільного процесу. Саме у стадії судового розгляду справа розглядається по суті, результатом чого є ухвалення рішення.

Враховуючи регулювання процесуального порядку судового розгляду цивільних справ Главою 4 Розділу III, стадію судового розгляду прийнято поділяти на чотири частини: підготовчу, розгляду справи по суті, судових дебатів, ухвалення та проголошення рішення. Кожна з цих частин має свою мету, для досягнення якої здійснюється комплекс процесуальних дій судом та іншими учасниками.

У контексті визначення значення стадії судового розгляду на формування предмета доказування особливе значення має розгляд справи по суті, оскільки саме на даному етапі стадії судового розгляду особи, які беруть участь у справі, дають пояснення (ст. 176 ЦПК України), досліджуються докази з дотриманням принципу безпосередності – показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів (ст. 179 ЦПК України), надаються консультації та роз'яснення спеціалістами (ст. 190 ЦПК України), надаються до-

даткові пояснення після закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами (ст. 192 ЦПК України) тощо.

Така сукупність процесуальних дій сприяє розвитку уявлень про факти та обставини, які необхідно встановити за допомогою доказів, тобто предмет доказування корегується. І навіть після завершення розгляду справи по суті, судових дебатів, предмет доказування може уточнюватися, оскільки згідно зі ст. 194 ЦПК України суд може повернутись до з'ясування обставин у справі й після судових дебатів, якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів.

У нарадчій кімнаті також може виникнути потреба з'ясувати певні факти та обставини шляхом повторного допиту свідків або вчинення іншої процесуальної дії, у такому разі суд постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду (ч. 2 ст. 195 ЦПК України).

Таким чином, основним завданням суду в стадії судового розгляду є вирішення справи по суті, а досягається ця мета шляхом встановлення фактів та обставин за допомогою доказів. Присутність учасників процесу в залі судового засідання, їх участь у доказуванні у визначений законом спосіб, може впливати на корегування сукупності фактів та обставин предмета доказування, сформованих на інших стадіях процесу. Видається, що саме на даному етапі цивільного судочинства завершується формування предмета доказування, а відповідь на питання про те, чи встановлені факти та обставини, які складають його, відображено в описовій та мотивувальній частинах судового рішення відповідно до ст. 215 ЦПК України.

Повертаючись до висновків про те, що предмет доказування остаточно формується у судовому засіданні, видається, що ця позиція також потребує уточнення. За чинним ЦПК України стадія судового розгляду є обов'язковою лише у справах, які розглядаються

та вирішуються судами в порядку окремого провадження. У справах позовного провадження цієї стадії процесу може й не бути, оскільки цивільним процесуальним законом (ст. 130 ЦПК України) передбачено можливість вирішення цивільної справи остаточно, тобто з ухваленням відповідного рішення, під час попереднього судового засідання. Таким чином, про вплив на формування предмета доказування судового засідання можна говорити зважаючи на зазначені обставини.

Враховуючи викладене вище, прив'язуючи формування предмету доказування до стадійності цивільного судочинства як одного з елементів цивільної процесуальної форми, з метою відповіді на питання про те, коли предмет доказування можна вважати встановленим чи сформованим, можна зробити наступні висновки:

1. Формування предмета доказування розпочинається під час вирішення судом питання про відкриття провадження справи, на що впливає аналіз змісту позову (заяви). Результати аналізу змісту позову (заяви) дозволяють зробити певні припущення щодо фактів та обставин, які потребують встановлення з метою вирішення справи, ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

2. Продовжується формування предмета доказування під час провадження у справі до судового розгляду, чому сприяє: а) аналіз норм матеріального права; б) попереднє судове засідання, яке проводиться за участю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, з додержанням загальних правил, встановлених цивільним процесуальним законодавством для судового розгляду з відповідними винятками (ч. ч. 2, 11 ст. 130 ЦПК України); в) підготовка справи до судового розгляду, яка складається з комплексу процесуальних дій, передбачених ч. 6 ст. 130 ЦПК України, з метою забезпечення правильного та швидкого вирішення справи.

3. Розвивається та завершується формування предмета доказування на стадії судового розгляду. Наявність усіх учасників процесу, реалізація ними прав та обов'язків, передбачених цивільним процесуальним законом, впливає на корегування та остаточне формування предмета доказування. Результати діяльності по встановленню фактів та обставин предмета доказування, відображаються в описовій та мотивувальній частинах судового рішення, яке ухвалюється та проголошується на даному етапі цивільного судочинства відповідно до ч. 3 ст. 208, ст. ст. 215, 218 ЦПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Фурса С. Я.* Попереднє судове засідання як один із способів оптимізації цивільного процесу і вирішення його проблем / С. Я. Фурса // *Цивільний процес України: проблеми і перспективи: науково-практичний посібник.* – К: *Видавець Фурса С. Я.*: КНТ, 2006. – 448 с.
2. *Щербак С. В.* Наказне (документарне) та заочне провадження в цивільному процесі / С. В. Щербак // *Цивільний процес України: проблеми і перспективи: науково-практичний посібник.* – К: *Видавець Фурса С. Я.*: КНТ, 2006. – 448 с.
3. Витяг із узагальнення судової практики розгляду цивільних справ із застосуванням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (Гаазька Конвенція): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
4. *Малешин Д. Я.* Гражданская процессуальная система России / Д. Я. Малешин. – М.: Статут, 2013. – 496 с.
5. *Мамницкий В. Ю.* Состязательность в гражданском процессе / В. Ю. Мамницкий // *Проблемы науки гражданского процессуального права* / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова; Под ред. В. В. Комарова. – Харьков: Право, 2002. – 440 с.
6. *Тимченко Г. П.* Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку: монографія / Г. П. Тимченко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 412 с.
7. *Жуйков В. М.* Проблемы гражданского процессуального права / В. М. Жуйков. – М.: Городец-издат, 2001. – 288 с.

8. Чурпіна Г. В. Визначення предмету доказування у справах окремого провадження про розірвання шлюбу / Г. В. Чурпіна // Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом: матеріали міжнар. наук. – практ. конф. (Київ, 26 вересня 2014 р.) // За заг. ред. к. ю. н., доц. О. С. Захарової, к. ю. н., доц. І. О. Ізарової. – К.: ВД «Дакор», 2014. – 416 с.
9. Грабовська О. О. Судочинство у справах про усиновлення дітей іноземними громадянами: монографія / О. О. Грабовська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 148 с.
10. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
11. Цивільне процесуальне право України: підручник / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – 760 с.
12. Гражданский процесс: учебник / под ред. Н. М. Коршунова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. – 431 с.

Grabovskaya O. Peculiarities of forming of subject of proof in different stages (stage) of civil proceedings.

The article studies the peculiarities of forming the subject of proof in civil proceedings considering civil procedural requirements of form and procedure established by the civil procedural legislation of Ukraine.

It is noted that forming the subject of proof begins in resolving the issue of opening court proceedings, what does analysis of the contents of the claim (application). The analysis of content claim (application) can make certain assumptions about facts and circumstances that require to resolve the case, the adoption of a legitimate and reasonable decisions. Continues forming the subject of evidence during the proceedings before the trial, aided by: a) an analysis of the substantive law; b) the preliminary hearing, which is held with the parties and other persons involved in the case, in compliance with the general rules established by civil procedural law for the trial with the relevant exceptions (of Sections 2, 11 Art. 130 CPC of Ukraine); a) preparing a case for trial, which consists of a set of proceedings under part. 6. 130 CPC of Ukraine to ensure proper and quick resolution of the case. Developed and completed the formation of the subject of proof on trial. The presence of all stakeholders, the implementation of their rights and duties under civil procedural law affects the adjustment and the final forming the subject of proof. The results of fact-finding and circumstances of the subject of evidence appear in descriptive and motivation part of the judgment, which is accepted and proclaimed at this stage of civil proceedings in accordance with Part. 3. 208, p. Art. 215, 218 CPC of Ukraine.

Keywords: civil procedure; the subject of proof; stage of civil process.

Стаття надійшла до редакції журналу 02.10.2015 р.